

Domnia lui Ștefan cel Mare prezintă două aspecte caracteristice: aspectul eroic al luptelor pentru păstrarea integrității și independenței țării și aspectul cultural în care se cuprinde întregul efort constructiv, în avântul artelor — arhitectură, sculptură, pictură, broderie, miniaturistică — și al literaturii — istorice, religioase, juridice.

În stadiul de azi al informațiilor, se datează în domnia lui Ștefan, sau se atribuie ei, un număr de 34 biserici.

Urmărind datele de zidire cât și timpul folosit pentru pictarea lor, constatăm că ele au fost executate într-un anumit ritm; după analiza noastră, începând din 1487 — evident an al păcii — când Ștefan cel Mare¹ a pornit lungul șir al zidirilor sale, s-a lucrat cu două echipe de meșteri, care ridicau câte două biserici pe an²; acestea erau perechi de dată și arhitectură.

TABELUL³

Clitoriilor lui Ștefan cel Mare:

1. Putna, 4 iulie 1466—1469, sfințită în 1470*.
2. Baia atribuită anului 1467.
3. Dolhești, probabil pe timpul ridicării mănăstirii Putna.
4. Lujești, idem.
5. Pătrăuți începută la 13 iunie 1487.
6. Badeuți, 8 iunie — 13 noiembrie 1487 (distrusă).
7. Sf. Ilie, Suceava, 1 mai — 15 octombrie 1488.
8. Voroneț, 26 mai — 14 septembrie 1488.
9. Vaslui, 27 aprilie — 20 septembrie 1490.
10. Bacău, terminată 1 ianuarie 1491.
11. Bălinești, 1491 (datarea noastră).
12. Sf. Nicolae, Iași, 1 iunie 1491 — (10) august 1492.
13. Hirău, 30 mai — 28 septembrie 1492.
14. Borzești, 9 iulie 1493 — 12 octombrie 1494.
15. Dorohoi, terminată la 18 octombrie 1495.
16. Huși, terminată la 30 noiembrie 1495.
17. Botoșani, terminată la 30 septembrie 1496.
18. Războieni, terminată la 8 noiembrie 1496.
19. Tazlău, 4 iulie 1496 — 8 noiembrie 1497.
20. biserica m-rii Neamț, terminată la 14 noiembrie 1497.
21. Pietra Neamț, 12 iulie 1497 — 11 noiembrie 1498, turnul 1499 octombrie, 28.
22. biserica m-rii Bistrița, paraclisul și turnul terminate la 13 septembrie 1498.
23. Volovăț, 1500—1502 septembrie 14.
24. Arbure, 2 aprilie — 29 august 1503.
25. Dobrovăț, 27 aprilie 1503—1504.
26. Reușeni, 8 septembrie 1503—18 septembrie 1504.
- Biserici cu pisanii necunoscute⁴
27. Scinteia — jud. Iași, (1493—1494) ?
28. Cotnari (1499) ?
29. Ștefănești (1500—1502) ?
30. Sîpote, lângă Suceava, idem.
31. Hotin (paraclis) — R. S. S. Ucraineană.
32. Vad-Dej, jud. Cluj.
33. Rîmniceul Sărat, atribuită anului 1474 (?), (dărimată)⁵
34. Orhei (R. S. S. Moldovenească)

* turnul și incinta 1481, refăcută în 1484.

Din acest tabel rezultă că nu se cunoaște activitatea celor două echipe în anul 1489, iar pentru anul 1491 avem doar rodul muncii unei singure echipe: **ctitoria Sf. Nicolae Domnese** din Iași. Ca și aceasta, rămân încă neperechi bisericile din Borzești (1493—1494) și din Volovăț (1500—1502). Așadar, căutam să datăm zidirea bisericii de la Bălinești, în funcție de aceste raționamente, fie în 1489, fie ca pereche a uneia din cele trei care rămân neperechi.

Pisania bisericii din Bălinești indică numai data când s-au terminat lucrările — 6 decembrie 1499. În biserică,

¹ Vezi, în același sens, și N. Grigoraș, *A existat un tratat de pace între Mehmed II și Ștefan cel Mare?*, ... 1948, p. 15—25.

² G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1926, tabel p. 201, unde remarcăm primele trei perechi de biserici ridicate pînă în anul 1940; biserica din Bacău s-a ridicat în anul 1490, pisania ei arătînd că s-a terminat la 1 ianuarie 1941; „Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare”, București, 1958, p. 57—94.

³ Alcătuit după: G. Balș, *op. cit.*; „Repertoriul” citat; G. Balș, *Biserica din Lijeni*, București, 1930; Corina Nicolescu, *Arta în epoca lui Ștefan cel Mare*, în „Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare”, București, 1964, p. 271; pentru biserica Orhei, vezi G. A. Smirnov.

însă, există mormîntul lui Toader, fiul lui Dragotă Tăutul, a cărui inscripție — azi ștearsă — arăta anul 6...⁶, ceea ce înseamnă cel mai tîrziu 6999, adică 1491.

Pentru datarea picturii, două grafite, „ianuarie 7002 (1494) Ivan diacul, în ziua înainte mergătorului și botezătorului Ioan”⁷ (deci la 7 ianuarie) și cel din dreapta ferestrei semnat „Ion 1494”⁸, ne arată că în acel an biserica era pictată. Putem bănui că pictura era terminată încă din 1493⁹, ceea ce ne duce la concluzia că zidirea bisericii se începuse cu mulți ani înaintea datei menționate în pisanie — anul 1499, ca sfîrșit al lucrării.

Pentru a vedea în cât timp s-a făcut pictura, care în vremea lui Ștefan cel Mare nu se data, vom urmări datarea picturilor din vremea lui Petru Rareș, căutînd o medie de orientare la monumentele zidite atunci: astfel, la Probota, zidită în anul 1530¹⁰, însemnarea din anul 1532 de la portretul lui Ion, fiul lui Petru Rareș¹¹, ne arată că mănăstirea se picta în pronas doi ani mai tîrziu. La mănăstirea Humor, zidită în 1530¹², pictura era terminată în 1535¹³, iar la mănăstirea Moldovița, zidită în 1532¹⁴, pictura era isprăvită în 1537. Considerăm că nu întîmplător s-au scurs cîte 5 ani pînă la pictarea acestor două biserici, atît în interior cît și în exterior, și că acesta a fost timpul necesar pentru pictarea lor.

Este interesant de știut că același ritm în pictură se păstrează de secole și pînă astăzi, cînd o biserică se pictează în interior tot în 2—3 veri.

Evident, lucrările de pictură începeau în anul imediat următor ridicării bisericilor; iar desenul imitînd cărămizile, pe care-l găsim adesea sub frescă, nu constituia decît o haină provizorie pînă la pictarea bisericii, fără să implice amînarea acesteia.

Luînd numai aceste exemple, destul de grăitoare, vedem că au trebuit cîte 2—3 ani pentru pictarea interiorului și tot atîția pentru exterior. Acest ritm se verifică și la biserica din Bălinești, unde probabil pictura în altar și naos s-a făcut în anii 1492—1493, timp justificat și de deosebita calitate a picturii¹⁵.

Aplicînd acum premisa de mai sus (a zidirilor perechi), vedem că biserica din Bălinești nu a putut fi zidită decît ori în 1489, ori în 1491. Cel dintîi an prezintă inconveniența că e prea depărtat de datarea picturii; pe de altă parte, a fost și un an încărcat din punct de vedere politic și diplomatic: este anul încheierii păcii cu Poarta, acțiune în care ctitorul de la Bălinești a avut rolul cel mai însemnat și mai greu¹⁶. Este de asemenea anul căsătoriei lui Alexandru

⁴ Datele care urmează au rezultat dintr-o primă analiză.

⁵ Al. Lăpădatu, *O biserică a lui Ștefan cel Mare în Țara Românească*, în „B.C.M.I.”, 1910, p. 107—109.

⁶ „Repertoriul”, citat p. 271.

⁷ Sorin Ulea, *Gavril ieromonahul, autorul frescelor de la Bălinești*, în „Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare”, București, 1964, p. 419—461.

⁸ O. Tafrali, *Biserica din Bălinești*, în „Îndrumări culturale”, București, 1927, p. 24—26 și ziarul „Viitorul” din 19 sept. 1922. El a descoperit aceste grafite, datînd din anul 1494 precum și cele din 1496.

⁹ Sorin Ulea, *op. cit.*

¹⁰ G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea*, București, 1928, p. 19.

¹¹ Sorin Ulea, *Portretul funerar al lui Ion, un fiu necunoscut al lui Petru Rareș și datarea ansamblului de picturi de la Probota* în „SCIA”, 1/1959, p. 62—65.

¹² G. Balș, *op. cit.* p. 26—28.

¹³ A. Grabar, *L'origine des façades peintes des églises moldaves*, în *Mélanges offerts à M. Nicolae Iorga*, Paris 1933, p. 366; Sorin Ulea, *Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare moldovenești*, în „SCIA”, I, 1963, p. 68.

¹⁴ G. Balș, *op. cit.* p. 36—39.

¹⁵ „Repertoriul”, citat p. 173—181.

¹⁶ Ștefan S. Gorovei, *Autour de la paix moldo-turque de 1489*, în „Revue Roumaine d'Histoire” 3/XIII.1974, p. 535—544.

1. Biserica din Bălinești. Logofătul Ion Tăutul, detaliu tabloul votiv.

fiul mai mare și moștenitorul lui Ștefan¹⁷ căruia acesta din urmă îi va ceda o echipă pentru ridicarea bisericii din Bacău, în 1490. Iar aceasta, ca și cea de la Vaslui¹⁸, nu prezintă analogii de arhitectură, care să ne permită să întrevădem zidirea bisericii din Bălinești înaintea lor, sau odată cu ele.

Astfel, anul 1491 rămâne data evidentă a zidirii bisericii din Bălinești¹⁹, dată care rezultă atât din ritmul de zidire a bisericilor cât și din ritmul în care se executa pictura. Confirmarea din punct de vedere arhitectonic o vom găsi în parte la biserica Sf. Nicolae din Iași, perechea celei de la Bălinești.

Unele amănunte de arhitectură, folosite de echipele de zidire și la celelalte biserici, le vom întâlni și la biserica logofătului, înceit apare neîndoielnic că una din aceste echipe a lucrat și la Bălinești. Există asemănări la ferestre, portaluri, soclu, ca și la ferestrele mici cu chenar dreptunghiular, și la interior.

Discurile de ceramică cu figuri ce corespund ornamentației de pînă în anul 1496, colonetele pe care le observăm și la bisericile de la Arbure, Reusen și Dobrovăț cât și arcurile frînte și asemănarea de ansamblu cu biserica din Volovăț constituie caracteristici dezvoltându-se de la început, în parte, desțășurarea arhitectonică.

Prin ritmul de zidire descoperim că și Luca Arbure a primit o echipă pentru zidirea bisericii sale, în aceasta constînd ajutorul pe care în pisanie arată că l-au primit

¹⁷ Nu cu fiica lui Bartolomeu Dragffy, cum s-a crezut multă vreme — cf. Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 538—539 și idem, *Note istorice și genealogice cu privire la urmașii lui Ștefan cel Mare*, în „Studii și materiale de istorie medie”, VIII, 1975, p. 190.

¹⁸ G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, p. 61—67; 133—139.

¹⁹ Vezi și Ștefan S. Gorovei, *Aulour de la paix* . . . p. 541 și idem, *Biserica de la Bălinești*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, 1—2/LII, 1976.

2. Măgdalina Tăutul, detaliu tabloul votiv.

de la domnul său. Cedarea unei echipe pentru zidirea ctitoriei logofătului nu a rămas deci singulară.

Biserica Sf. Nicolae din Iași — pereche de zidire a bisericii din Bălinești.

Pisania bisericii Sf. Nicolae din Iași arată că zidirea s-a făcut de la 1 iunie 1491 pînă în 10 august 1492.

După ce au ars curțile domnești din Iași²⁰, în anul 1491, s-a început desigur și repararea sau rezidirea lor. Coincidența acestor lucrări și planul diferit de al celorlalte biserici au dus la părerea eronată că pisania se referă și la timpul folosit pentru refacerea acestor curți²¹ și nu numai la zidirea bisericii. S-a mai considerat prin aceasta, că tinda (pridvorul) și turnul bisericii nu ar putea fi atribuite lui Ștefan cel Mare, neasemănându-se cu nici una din bisericile sale. În sprijinul acestei păreri s-a folosit descrierea călătorului rus Trifon Korobeinikov²², care, în anul 1593, văzuse biserica în toată măreția ei. Astfel, tinda și turnul bisericii au fost considerate ca adaosuri târzii, ridicate în secolului al XVI-lea, așa cum apar în elevațiile și planurile propuse de Lecomte du Nouÿ din anul 1884, păstrate la Institutul de arhitectură. Dar aceste considerente nu au legătură cu descrierea călătorului rus. Ea constituie dovada că la 89 ani de la moartea domnului Moldovei biserica se păstra în toată măreția ei și era pictată pe dinafară.

Al. Lăpedatu și-a exprimat convingerea că întreaga biserică era zidită de Ștefan cel Mare, regretînd că nu s-au făcut cercetările necesare înainte de dărîmarea, pentru a se cunoaște toate datele asupra ei²³. Dar publicarea fotografiilor de pe copia tabloului votiv, cu intenția de a face un bun serviciu unui viitor cercetător, ne-a fost de cea mai mare importanță în studiul de față.

Analizînd documentele constatăm :

— pisania datează numai biserica²⁴ iar timpul folosit corespunde ritmului de zidire și dimensiunilor ei ;

— pentru repararea curților arse, nu era necesară prelungirea cu un an a zidirii bisericii la care lucrau meșteri specializați. Reparațiile au rămas, desigur, în seama meșterilor locali și lucrările nu au putut dura decît un an, după exemplul ce avem la refacerea mănăstirii Putna în 1484. Aici s-au zidit în anul 1481 turnul tezaurului și zidul înconjurător cu fortificații, incinta mănăstirii și turnul de la intrare. La fel curțile de la Hirău au fost zidite în anul 1486²⁵. Considerăm că și refacerea curților de la Iași s-a terminat tot în timp de un an — în 1491 — și nu ne îndoim că și ele își aveau pisania lor ;

— în tabloul votiv al lui Ștefan cel Mare — repictat în anul 1679 — în care figurează fiul domnesc ținînd chivotul bisericii remarcăm tinda, turnul clopotniței alipit și acoperișul bisericii cu forma caracteristică epocii lui Ștefan Vodă, ceea ce dovedește că întreaga biserică era ctitoria sa.

Tinda formează un spațiu supralărgit și face corp cu pronaosul, ceea ce era de așteptat după pronaosul supralărgit al bisericilor din Vaslui și Bacău și corespunde numărului crescut de locuitori ai Iașului la acea vreme ;

— cercetînd planul și elevațiile bisericii, observăm în construcția inițială, așa cum o arată chivotul, că biserica era neobișnuit de mare, cît trei biserici obișnuite și constatăm că intrarea era prin turn²⁶. Ferestrele naosului

²⁰ N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, Iași, 1913, p. 169—180, 190—197.

²¹ V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, București, 1959, p. 658.

²² *Călători străini despre țările române*, vol. III, București, 1971, p. 348—354; iată pasajul : . . . iar biserica (mare) catedrală a lui Nicolae făcătorul de minuni este mai măreață decît biserica lui (sfîntu) Nicolae Gostunski (și) este zugrăvită pe dinafară și este zugrăvit de asemenea altarul; clopotnița tot de piatră se ridică deasupra pridvorului; porticul din jurul bisericii este mare . . .”.

²³ Al. Lăpedatu, *Portretele ctitoricești de la Sf. Nicolae Domnesc din Iași în „B.C.M.I.”*, 1912, p. 130—132; idem, *Cîteva cuvinte asupra bisericilor Sf. Nicolae Domnesc și Trei Ierarhi din Iași*, București, 1904, p. 11—15 — unde se atribuie rezidirea întregii biserici lui Antonie Ruset, iar în anul 1912 revine, publicînd portretele ctitorilor.

²⁴ „Repertoriul”, citat p. 108.

²⁵ Ibidem, p. 49—57.

²⁶ G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, p. 57—61, arată că intrarea fusese prin turn, dar fără a documenta. Greșite considerînd că tinda și turnul bisericii au fost ridicate de Antonie Ruset; „Repertoriul” citat p. 107, fig. 69.

așezate asimetric și nișele adânci și lungi cît peretele pronaosului arată aceeași poziție inițială.

Rezultă, deci, că biserica a fost zidită împreună cu tinda și turnul alipit, la data arătată în pisanie.

Vedem, așadar, că biserica Sf. Nicolae din Iași și cea din Bălinești erau perechi atît prin data de zidire — anul 1491 — cît și prin caracteristica turnurilor alipite, și cu intrarea prin turn — deși ele diferă ca plan și arhitectură. La biserica din Iași se deschisese ulterior o altă intrare printre cele două paraclise, care formau tinda și acest nou aspect a îngreuiat cercetările. Fațada și intrarea prin turn erau asemănătoare cu cele de la biserica din Bălinești. La Iași ea era orientată spre vest iar la biserica logofătului, spre sud.

Asemănări vom găsi la ferestrele și firidele mărite, în ritmul de suprapunere al firidelor, cît și la discurile de ceramică avînd aceleași figuri.

Aceste biserici fiind perechi și avînd același hram, demonstrează că pictura bisericii Sf. Nicolae din Iași nu a întîrziat; Ștefan cel Mare nu ar fi admis ca biserica sa să rămînă în urma lucrării dregătorului său. Tabloul votiv poate fi considerat pictat în anul 1494.

Tabloul votiv al lui Ștefan cel Mare.

Din cronica lui Nicolae Costin rezultă că tabloul votiv s-a repictat în primăvara anului 1679, pe vremea lui Duca Vodă, cînd s-a terminat pictura bisericii, de la ferestre în jos (ultimele două registre), parte ce rămăsese neterminată de la Antonie Ruset (1678). Pictorul Epaminonda Bucevski, delegat de Academia Română în anul 1882 pentru a cerceta și scoate copii de pe acest tablou afirmă și el că pictura era făcută pe vremea lui Duca Vodă. Acesta făcuse și un tablou votiv al familiei sale în partea dreaptă a bisericii²⁷. Copiile făcute de Bucevski, în tempera pe pînză, separat pentru Ștefan Vodă, pentru

²⁷ M. Kogălniceanu, *Lelopisecele*, tom. II, p. 18, București 1872 (N. Costin); „Analele Academiei Române”, seria a II-a, tom 4, anul 1881—1882, secțiunea I, p. 15—65 (58); N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 190—197. La p. 191 atribuie în mod greșit zidirea tindei și turnului bisericii lui Antonie Ruset. Acesta făcuse numai reparații la biserică și la turn, pusese șindrila peste tot și pictase parțial biserica (Ion Neulce).

²⁸ Deoarece Bogdan Vlad apare ca mărtor prima dată într-un document din 11 aug. 1479, rezultă că la data pictării tabloului votiv el avea cam 14 ani

3. Pătrașco Tăutul, detaliu tabloul votiv.

4. Lespedea de pe mormintul logofătului Ion Tăutul (stînga) și cea de pe mormintul lui Toader, fiul lui Dragotă Tăutul (dreapta)

Fiul domnesc, arătat a fi Bogdan, este Alexandru Vodă, pentru că el era ctitor și asociat la domnie la data ridicării bisericii, pe cînd Bogdan era numai copilăndru²⁸. La data pictării tabloului, Alexandru avea cam 36 de ani, vîrstă la care îl arată și pictura. El apare prima dată în documente în 1464, aprilie 28²⁹, deci la vîrsta de 6—7 ani, cînd copiii începeau să fie luați în seamă, iar în 1471, cînd era cam de 14 ani, regele Poloniei ruga pe Ștefan Vodă să-l trimită în ajutor cu oastea sa³⁰.

Refacerile tabloului votiv nu au alterat asemănarea portretelor lui Ștefan cel Mare și doamnei Maria Voichița în comparație cu alte portrete existente, încît considerăm că și portretul lui Alexandru Vodă ne redă fizionomia lui deși alte portrete ale acestuia, care să ne poată ajuta la această analiză, lipsese.

Este foarte inportant, însă, faptul că în acest tablou votiv se văd două fragmente din chivot; deși din ele nu se poate reconstitui întreaga biserică, totuși arhitectura ei caracteristică apare în întregime. Ascunsă vederii noastre pînza îndoită pe șasiu păstrează încă și cealaltă jumătate de fereastră care apare secționată în fotografie — dar îndoirea pînzei pe marginea tabloului ne arată,

(1494). Observăm că doliul după Maria de Mangop (+ 19 dec. 1477) a ținut nouă luni. Apoi desigur în luna octombrie 1478 au început pregătirile de nuntă cu Maria Voichița și înainte de 15 noiembrie (cînd după obiceiul vremii începea postul Crăciunului) domnul Moldovei era din nou căsătorit.

²⁹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933, p. 59—62.

³⁰ Manole Neagoe, *Ștefan cel Mare*, București, 1970, p. 90 arată că el avea atunci 7 ani, dar în această analiză ne dăm seama că Alexandru avea 14 ani.

neîndoielnic, că el a fost îngustat ulterior, deoarece lipsește toată partea din mijloc a chivotului, respectiv naosul cu turla și parte din pronaos. Portretul lui Ștefan Vodă este mai îngust decât cel al doamnei cît și al fiului său, tocmai cu mărimea care lipsește din chivot (20 cm). Este evident că și Ștefan cel Mare trebuie să fi ținut în mîini un asemenea chivot, fiind ctitorul principal al locașului, dar acesta nu se mai poate vedea, partea respectivă din frescă fiind distrusă pentru ridicarea unui amvon, la finele secolului al XIX-lea³¹. Cu toate încercările prin care a trecut, tabloul votiv rămîne un valoros document, în care apar tinda, turnul alipit și acoperișul caracteristic³². Avem în el o confirmare a zidirii întregii biserici de către Ștefan cel Mare.

Urmărind astfel soarta acestei mărețe biserici, descoperim partea rămasă necunoscută din istoria ei și constatăm că ea a fost unică din punct de vedere arhitectonic și totodată cea mai mare din bisericile lui Ștefan Vodă.

Pictura pronaosului monumentului din Bălinești și date noi asupra neamului Tăutul.

5. Pisania bisericii Sf. Nicolae din Iași.

Pisania de la Bălinești arată că biserica s-a terminat la 6 decembrie 1499. Trebuie să legăm lucrările din acest an de moartea Mariei Tăutul, întîmplată la 23 martie 1499, și căreia fiul, Dragotă Tăutul, i-a pus pe mormînt o frumoasă piatră sculptată, asemănătoare cu cea a Mariei de Mangop³³.

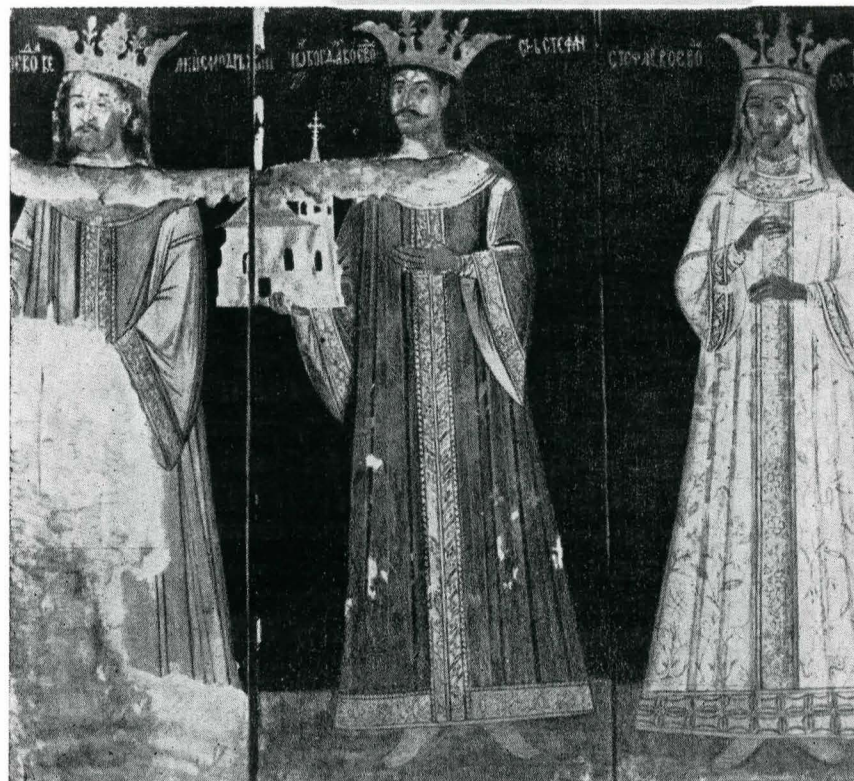
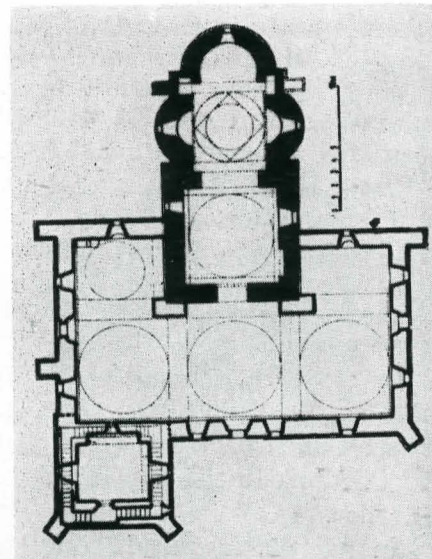
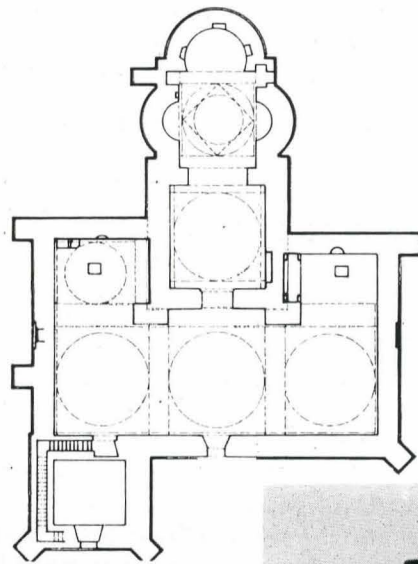
Deosebita grijă pentru sculptarea lepedei mamei sale cît și pentru pisania bisericii semnată de el ne face să credem că el s-a îngrijit atunci și de pictarea pronaosului care este și camera mormintelor.

Dragotă era pisar, dar vedem că se pricepea și în arte, fapt pentru care logofătul i-a încredințat, probabil, supravegherea ridicării bisericii. Prezența lui se constată de la început în anul 1491, pînă la terminarea lucrărilor, cînd semnează și pisania bisericii.

Faptul că Dragotă nu apare în tabloul votiv ne arată că el era fratele logofătului și nu fiul său.

Lepede era pusă de el pe mormîntul Mariei Tăutul, pentru că logofătul Tăutul nu era atunci în țară. Și este de crezut aceasta, pentru că tratativele de pace cu Polonia și Ungaria, la care a participat logofătul, s-au reluat după cumplitul atac ture din Polonia din noiembrie 1498 și s-au încheiat la 12 iulie 1499³⁴. Credem astfel că Maria Tăutul este mama logofătului. Mormîntul ei este ultimul în stînga pronaosului, în colțul de nord-est.

• ETAT ANCIEN •

8. Tabloul votiv din biserica Sf. Nicolae din Iași, reprezentînd pe Ștefan cel Mare, fiul său Alexandru vodă și doamna Maria Voichița.

Cercetînd pictura pronaosului găsim vădite diferențe la ornamentele aureolelor, care nu mai sînt în relief ca în naos, iar în glăful ferestrelor apar motive florale cu totul diferite de cele din glăful ferestrelor din naos. Ele

³¹ „Analele Academiei Române” ... (cf. supra, nota 27).

³² G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare — Acoperișurile*, p. 190—194, fig. 295, 296, 304, 305 — ilustrații reproducînd tablourile votive în care regăsim formatul acoperișului de la biserica Sf. Nicolae.

³³ „Repertoriul”, p. 264; Alex. Lăpedatu, *Inscripțiile bisericii din Bălinești*, în „B.C.M.I.” 1911, p. 216, fig. 7.

³⁴ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 417.

sînt deosebit de frumoase și în contrast cu simplitatea acelor. Diferențele acestea, ca și cea de stil a picturii, dovedesc executarea ei ulterior altarului și naosului, iar pridvorul, diferit de pronaos, s-a pictat evident odată cu exteriorul, care s-a șters între timp și care a fost datat în vremea lui Petru Rareș³⁵.

Altarul a fost pictat posibil în anul 1492, pentru că el se pictează primul, iar naosul în 1493.

Prin datarea picturii în naos în anul 1493, putem aprecia și data nașterii copiilor pictați în tabloul votiv: Nastasia pare a fi vîrsta de 10—12 ani, Pătrașco de 8—9 ani, iar micul Ion se vede ajuns la vîrsta de 6—7 ani. Rezultă că ei s-au născut între anii 1481—1486.

Portretul Măgdălinei este destul de deteriorat, la fel cel al fiicei lor Nastasia, măritată cu Toader Bubuioag (aceștia doi sînt ctitorii bisericii Humor în 1530); chipurile fiilor Pătrașco și Ion sînt foarte deteriorate.

Tabloul votiv ne apare extrem de interesant prin faptul că logofătul și fii săi sînt înveșmîntați în mantii aurite în întregime, la fel ca toca asemănătoare³⁶ unui turban pe care el o poartă pe cap și pe care o întîlnim pentru prima oară în pictura vremii. Îmbrăcămintea este de modă bizantină. Materialul mantiei este o mătase grea, aurită, brodată, iar toca prezintă benzi de mătase aurită cu reflexe verzui. Tunica sa de catifea este brodată cu fir de aur, ca și costumele celorlalți. Tot atît de luxoasă este și ținuta Măgdălinei care poartă o pălărie cu boruri largi și bijuterii grele. Jupanita Nastasia poartă o coroană bogat împodobită cu perle și pietre scumpe, egalindu-se în ținută domnițelor Maria și Ana ale lui Ștefan Vodă. Pătrașco și fratele său Ion au părul lung și poartă guler de samur și haine aurite.

Ca și Sofia, sau poate Ana, fiicele lui Luca Arbure, toate aceste copile poartă coroane bizantine asemănătoare cu cele ce se văd la biserica Sf. Sofia sau la Ravenna sau în alte edificii din Italia, ținuta lor arătînd rangul ctitorilor.

În adevăr, logofătul Tăutul era foarte apropiat de Ștefan Vodă și avea, în afara grijilor diplomatice, și o mare activitate culturală, din care cunoaștem, desigur, numai o parte. Astfel, în afara bisericii din Bălinești, în anul 1496 a ridicat mănăstirea Trestiana³⁷, din lemn. La cererea lui s-a scris un *minei* pe luna februarie 1492, pentru vechea mănăstire Humor, păstrat azi la biblioteca Ossolinski din Lwov³⁸. La Ujgorod se află *Psaltirea de la Muncaci*³⁹ scrisă pentru el.

O biserică „Adormirea” la Iași a fost atribuită eronat logofătului Tăutul din citirea greșită a mineiului pe februarie 1492 de la biblioteca Ossolinski din Lwov.

Cît privește părerea că logofătul ar fi ridicat și paraclisul de la Bogdan Serai în 1516⁴⁰, amintim că el murise în 1511. Dar dacă datarea paraclisului este greșită și această „ambasadă” s-a amenajat totuși de el, lucrarea putîndu-se face numai în numele domnului său, între 1489—1511.

Este interesantă, însă, asemănarea bisericii din Bălinești cu acest paraclis la care, deși în ruine, constatăm

că intrarea era prin pridvorul așezat pe latura sudică, absida altarului în exterior era poligonală cu cinci laturi, iar firidele și ferestrele erau mari.

Frumusețea bisericii logofătului este rezultatul căutărilor sale, în care se remarcă arhaicul moldovenesc și asemănarea cu bisericile lui Ștefan Vodă, influența gotică și a stilului romanesc (G. Balș), iar caracteristicul turn alipit este posibil o caracteristică a acestui stil.

Curțile de la Bălinești se aflau la o distanță nu prea mare, plasate în fața ușii de intrare a bisericii, așa cum au fost și curțile lui Luca Arbore. Locul se recunoaște după o ușoară ridicătură de pămînt (temeliile nu au fost încă cercetate). Din apropierea bisericii, în partea de sud-est, s-au scos mari cantități de piatră și e posibil ca acolo să fi fost temeliile unei vechi biserici, amintită în documentul din 1490 (6998), martie 15⁴¹, sau ale clădirii din vechea curte.

Este important de remarcat că, asemenea tuturor domnilor, Ștefan cel Mare s-a înconjurat de toată familia sa, care i s-a alăturat cu cel mai mare devotament. În dregătoriile cele mai importante erau rudele cele mai apropiate ale domnului. Găsim astfel⁴² pe Ioan Tamblac = Caloianes Valacus, unchiul domnului, ambasador la Veneția și la papă, apoi pircălabi: la Suceava — pe cumnatul Șendrea, la Hotin — pe Vlaicu care-i era unchi, la Chilia — pe cumnatul Isaia. Mai marele acestor dregători era logofătul Tăutul, care prin rang și ținută pare că se arată și el înrudit cu domnul său. Această înrudire domnească poate fi susținută și de faptul că în prima domnie a lui Alexandru Lăpușeanu (1552—1561), Lupul cuparul, nepotul Nastasiei Tăutul, a pretins tronul⁴³. El a fost prins de Lăpușeanu și decapitat.

Deci, nu întîmplător se găsesc însemne voievodale în biserica din Bălinești, capul de bour pe discurile de ceramică și crinul din ornamentele florale de pe morminte, stilul arhaic al bisericii asemănător cu bisericile din Rădăuți și Dolhești, zidite toate cu același hram.

Primul Tăutul care apare la 1430 în documente este un pisar; un alt Tăutul apare la 1459 ian. 3 în sfatul domnesc și este, probabil, tatăl marelui logofăt. Numele singular, cariera lor și legătura cu sfatul domnesc sînt puternice argumente în sprijinul acestei identificări, care ne obligă să acceptăm astfel ascendența logofătului.

În „O samă de cuvinte”, Ion Neculce arată că regele Ioan Albert (la pacea din 12 iulie 1499) ar fi dăruit logofătului 11 sate pe apa Ceremușului⁴⁴. Cele 11 sate au fost cedate de fapt lui Ștefan cel Mare și numai cîteva din ele oferite indirect logofătului și care s-au păstrat în stăpînirea urmașilor săi pînă în secolul al XIX-lea⁴⁵.

Ritmul de zidire a ctitorii lui Ștefan cel Mare stabilește un aspect important în arhitectura medievală a Moldovei și pune în lumină unele date necunoscute din strălucita epocă a marelui domnitor.

vol. I, 1959 p. 701 — Hypselantes, cf. Marcel Romanescu, în „Boabe de griu”, III, 1932, p. 227, nr. 6, unde se citează Mordtmann care a demonstrat că Bogdan Serai e pe locul celebrei mănăstiri Sf. Ion Botezătorul în Petra — incît este probabil că logofătul a amenajat în vechea așezare a mănăstirii o clădire și o bisericuță rămase vestigiu. Clădirea bisericii de la Bogdan-Serai există și astăzi transformată în locuință (informație de la Sorin Ulea, care a văzut-o de curînd). Aceasta vine să completeze informațiile ce ne lipseau în 1968.

⁴¹ „Documente privind istoria României, veacul XV A. Moldova”, vol. II, doc. 124, p. 131.

⁴² I. Bogdan, *op. cit.*, vol. II, p. 342—351; M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933, p. 2—18, nota 3.

⁴³ „D.I.R. 2 XVI”, nr. 141, act 13 aprilie 1560.

⁴⁴ I. Neculce, *Letopiseșul țării Moldovei*, București, 1955 (*O samă de cuvinte* — VI); I. Corfuz, *Încă un „cuvînt” de-al lui Neculce se dovedește a nu fi legendă* în „Studii” 3/17, 1964, 597.

⁴⁵ Descendența pe o filieră, în legătură cu satele Răstoace și Cimpulung (din donația regelui I — Tăutul (pisar 1430)?; Tăutul (1459)? * Maria, +23 martie 1499; Ion Tăutul diac în 1464, vel logofăt 1475—1511 * Măgdalina; Pătrașco Tăutul n.c. 1485; Ion Tăutul, 1540 diac, 1570 febr. 9 logofăt; Zaharia Tăutul, vistiernic = Anesia fiica lui Vasian, nepoata Cîrstinei 1601; Mihai Tăutul — pircălab de Hotin 1623, log. = 1) Anghelina Vrinceanul = 2) Tofana Gr. Udrea, medelnicer; Pătrășcan Tăutul — spătar, 1646 și vornic de Cimpulung 1672, 1678, 1688 = Alexandra Lupu Stroescu; Paraschiva Tăutul 1745 = Grigoraș Potlog cpt. 1712; Safta Potlog = Lepădatul; Constantin Lepădatul 1765 (mazil, ritter von, ispravnic de Cernăuți) testament 1809 = Ruxanda C. Holban; Vasile Lepădatul, vornic de poartă n.v. 1779, 1832, 1837; Ruxanda Lepădatoană, n.ante 1798 = 1817 Simion Mîtescu polcovnic; Căținea Mîtescu = Ion V. Cornea 1853; Anca Cornea, 1864.

³⁵ Sorin Ulea, *Originea și semnificația* citat, p. 68.

³⁶ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, vol. I, București, 1925, p. 84; în anul 1419 Alexandru cel Bun primise daruri de la negustori străini „iar doi din negustori, căciuli (mitre) roșii de scarlatto — Scharlach”. E posibil să fie astfel de toce, ca a logofătului, care se purtau și la începutul secolului.

³⁷ Ștefan S. Gorovei, *Mănăstirea Trestiana*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, 9—10/XLIV, 1968, p. 562—568.

³⁸ „Repertoriul”, p. 402.

³⁹ Carmen Ghica, *Vel logofătul Ion Tăutul*, în „S.C.I.A.”, 1968, p. 114—117.

⁴⁰ G. Balș, *Bogdan-Serai*, în „B.C.M.P.”, 1916, p. 11—18, cu litografia lui Paspatis din 1877; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*,